

»MNOŠTVENA DRUŽBA«

Ivan Bratko

V živem procesu socialistične kulturne evolucije se sporadično pojavljajo gesla, dileme, obtožbe in obrambe, ki v prvem hipu prepričajo, prevzamejo in presenetijo, zlasti če so izrečene v vehementnem napadu, sčasoma, ko se vihar poleže in se prebijemo do mirne objektivne presoje, pa dobijo svojo pravo vrednost (ali nevrednost). Včasih njihovi nosilci sami poskrbijo za to. Podoben je tudi primer, ki mu velja ta replika.

Profesor doktor Vladimir Kralj je v svojem razgovoru s predstavnikom »Tribune« z dne 13. januarja 1965 izrekel ostre, na videz uničujoče besede zoper znano spremembo uredništva »Sodobnosti«. To samo po sebi ni nič takega, kar bi vzbudilo presenečenje ali celo senzacijo, saj so stališča Vladimira Kralja že dalj časa znana. Senzacija bi bila, če bi se s silo svojega temperamenta zavzel za kaj drugega. Deloma novo in malce zanimivejše je to, da poskuša »globlje« utemeljiti svoja stališča in svoje kategorične obsodbe. Seveda so globine samo nakazane, razumemo, da se v kratkem pogovoru z novinarjem ne da vsega razložiti, za to bi bila potrebna dolga predavanja in debele knjige, vendar tudi to, kar je bežno vrženo na papir, zadošča, da vsaj približno izmerimo, za kakšne globine gre.

»Nikoli nisem imel nobenih sentimentalnih iluzij o oblasti, kot o organizirani družbeni sili. Odstavitev odgovornih urednikov in uredniškega odbora zaradi njegove neposlušnosti me torej ni posebno presenetila, kljub temu, da se zdi to dejstvo v paradoksalnem nasprotju z družbenim samoupravljanjem, zaščitenim z ustavo in uvedenim v sleherno dejavnost.«

V stari Jugoslaviji smo imeli protiljudsko kapitalistično razredno oblast, ki je — kot izvemo tudi iz intervjuja — preganjala napredna uredniška prizadevanja avtorja. V novi Jugoslaviji se je uveljavilo »družbeno samoupravljanje«, o katerem V. K. tudi govori, čeprav samo v zvezi s potrebami svojega napada. So torej le razlike med oblastjo in oblastjo. Seznaniti se je treba s konkretno vsebino postopkov neke določene oblasti, ne pa le abstraktno govoriti o oblasti vsevprek, če se hočemo globlje opredeliti v zgodovini in se znajti v njenih trenutnih plimah in osekah.

Prav tu pa se pričnajo težave. V istem intervjuju, ko V. K. logično opredeljuje spremenjeni karakter literarnih revij v 20. stoletju, napravi generalni ekskurz v zgodovino zadnjih desetletij:

»S pospešeno industrializacijo in tehnifikacijo, ki se prične konec stoletja, zlasti pa razmahne v tridesetih letih, in z vlado obširne birokracije, ki hoče urejati novo *mnoštveno družbo*, pa se pojavi družba kot predstavnica vseh neosebnihi sil kot nova oblika človeške usode, spričo katere je individualno hotenje skoraj povsem nemočno. Tako polagoma izginja fikcija *meščanske družbe* skupaj z njeno idealistično domnevo, da je v človekovi znotranji zavesti edini ključ njegove usode.« (Podčrtal I. B.)

V primerjavi s prejšnjim stoletjem se je res močno spremenila podoba sveta in z njo možnost za »individualno hotenje«. Svet, ki je bil nekoč razbit na peščico imperijev, je razpadel. Celi kontinenti in novi, veliki in majhni narodi so vstopili v zgodovino kot samostojni, »individualni« činitelji (tudi v Evropi, tudi slovenski narod). Z zmago socialistične revolucije v vrsti dežel (1917, 1945 itd.) in z uspešnim bojem proti novemu birokratizmu (1948, 1953 itd.) se odpirajo tendence, ki premagujejo okamenitev v novo »mnoštveno družbo«. Novi razredi oblikujejo svojo »individualnost«. So tudi nasprotni tokovi (fašizem, monopolni kapitalizem, neokolonializem; nemoč in vsemoč birokracije v administrativni stopnji socializma ter njena indiferentnost in neprizadetost v njegovi prvi demokratični fazi), vendar primerjave skozi desetletja na širokem svetovnem obzorju kažejo, da imajo zavidljive uspehe tisti, ki jim je svoboda osebnosti nekaj več kot zgolj slonokoščeni stolp osamljenosti in »idealistična fikcija« izbrancev iz prejšnjega stoletja. Ker smo imeli posluh za tendence, ki jih prinaša čas, smo se v Jugoslaviji dokopali do družbenega samoupravljanja, ki je sprožilo nov val oblikovanja osebnosti v najširših krogih delavskega razreda in inteligence, čeprav gre le za delno samoupravljanje (saj ga omejuje vrsta uredb in določb) in čeprav pri revijah še niso »odmrle« pravice ustanoviteljev.

Vzroki za nerazpoloženje zoper »mnoštveno družbo« so različni. Odpor zoper totalitarne buržoazne sisteme je razumljiv. Ni čuda, da si je marsikdo, ki je skušal njihovo »železno peto« zaželel povrnitev v — staro meščansko družbo. Socializem je zgodovinsko komaj rojen, iluzije o njegovi ravni in bliskoviti poti so bile pri nekaterih velike, boj z birokracijskimi težnjami, ki so brez posluha za karakter, iniciativo in vzgibe žive individualnosti in živih nacionalnih organizmov, napolnjuje dobršen del njegove začetne zgodovine. Vzrokov za nerazpoloženje, ki so izven nas, torej ne manjka. Lahko pa so ti vzroki tudi v nas samih: nekdo, recimo, kratkomalo ne prenese nobene oblasti, ni »oblasti« administracije ali podjetja, v katerem dela, še manj pa »oblast«, disciplino in podreditev politični organizaciji. Tudi najtolerantnejša mu je simbol tiranije, diši po policiji in si jo naslika v krepkih, kričočih barvah. Drugi

se spet počuti bolje, če je čim manj vezan; njegov odnos do nosilcev različnih družbenih gibanj in njihovih antagonistov je trezen, strpen, a rezerviran. Taki ljudje so bili vedno v vseh družbah in režimih in so tudi danes v socializmu. In končno tretji predstavljajo ekstremni tip človeka, ki je zelo tankočuten in občutljiv do najfinejših »uradnih« potez drugih, sam pa grobo neskrupulozen, brž ko ima položaj. V naši repliki seveda ne gre za zadnji primer, ki pa ga tudi srečujemo v sodobnem živem vrenju pri nas. Nazori in stališča so torej zelo izdiferencirani, kar je tudi plod sprostivne v zadnjih letih; ne bi mogli napredovati, če bi te nazore in stališča zameglili in jih šablonsko kategorizirali (z negativnim ali pozitivnim predznakom).

Ozračje, v katerem živimo, je nabito vznemirljivih dejstev, ki v vseh deželah sveta (tako na zahodu kot na vzhodu, v razvitih in v nerazvitih) ovirajo skladni intelektualni, čustveni, civilizacijski, delovno-poslovni in moralnodružbeni razvoj osebnosti. Razvoj oblike, omike, proizvodnje, naraščanje prostega časa v odnosu na delovni čas — vse to poraja samo po sebi (brez ustreznega duhovnega napredovanja, čustvovanja in humanističnega prizadevanja) nove težave. Večina človeštva pa še vedno trpi lakoto in živi v pomanjkanju. Kljub prvim uspehom še ni zagotovljena zmaga koeksistence. Petnajst milijonov ljudi je rakasto okuženih zaradi izžarevanja, ki je posledica atomskih poskusov. Vse to so dejstva, ki terjajo »množično voljo«, če se jih hočemo za trajno rešiti, čeprav po drugi strani kličejo po velikih osebnostih in so tudi često pripomogla k afirmaciji močne »individualne volje«. Ni modra krilatica, da je »oblast oblast«, boljša je skrbna analiza tega, kaj ta ali ona oblast dela v zvezi z okvirnimi dilemami dobe in vsake dežele posebej. Sintezo vsega, kar ustvarja novo individualnost, bo omogočila šele prihodnost, ko bo v resnici konec »predzgodovine« človeštva. Sartre je leta 1964 dejal, da mu je ekskluzivni boj za svobodo individualnosti luksuz, dokler večina človeštva strada.

Tak je svet, ki mu »po sredi gre razdor«, in ne tak, kakršnega si naslikamo ob namišljenem kontrastu med staro meščansko družbo preteklega stoletja in novo »mnoštveno družbo« dvajsetega stoletja, ki jo nato seveda hočeš nočeš počez prekrizamo. Perspektive so tako zares minimalne, z umazano vodo izlijemo tudi otroka. Perspektive razvijanja socializma na osnovi dosedanjih dosežkov in izkušenj pa so nasprotno veliko upanje prihajajočih generacij.

V. K. pripoveduje o tem, kako je pred vojno urejeval progresivno mariborsko revijo »Obzorja«. Najboljši sodelavci so mu bili komunisti. Maribor je bil tedaj nacionalno eksponiran, pritisk hitlerjevcev v samem mestu močan. Stara oblast je bila neprikriti sluga kapitalistov, kar je

bilo zlasti na dlani v veliki tekstilni stavki. V takem vzdušju so pomenila »Obzorja« daljnovidno dejanje. Sam sem bil sodelavec revije, dasi sem kot znan komunist dobil izgon iz Maribora in so me s policijo odvedli v domovinsko občino. Ali se je spremenil Vladimir Kralj, ki ni bil komunist tudi tedaj, ko je urejal »Obzorja«, ali pa so se spremenili njegovi »najboljši sodelavci«? V mislih imam seveda njihovo jedro, saj so mnogi padli v vojni, nekateri pa so morebiti šli svoja pota. V četrto stoletja, ki nas loči od nekdanjih »Obzorij«, se je seveda vsakdo spremenil: življenje mu je vtisnilo svoj pečat, veliki nepričakovani dogodki so mu pomagali, da se je otrešel iluzij, poglobitev v to ali v ono stroko mu je odprla nova torišča dela in znanja. Vendar — se zdi — da se v našem primeru niso »spreobrnil« niti uredniki niti njegovi »najboljši sodelavci«. Tako prvi kot drugi so ostali zvesti sami sebi. V protinacističnem in protihegemonističnem boju so sodelovali, saj so čutili skupno dolžnost. Misli o »mnoštveni družbi« in sto poteh k socializmu jih pri tem niso mogle ločiti. Preveč jim je bila pri srcu zahteva trenutka. Poznejši čas pa je postavil v ospredje vprašanja, ki so jih prej odlagali. Tudi danes se na splošno ne ločimo v tem, kakšne naj bodo revije, kot to morda misli V. K. »Družbena kritičnost« je njihova oznaka prej kot slej, gre za to, kakšna naj bo ta kritičnost, kam vodi in komu rabi. S tem pa smo spet pri zamotanem kompleksu individualnih opredelitev do družbe in do njenih razrednih kategorij.

Ločitve nekdanjih sodelavcev (iz predvojne, vojne in povojne dobe) niso redke, imajo pa globlje korenine, kot se zdi na prvi pogled in ob prvem presenetljivem izbruhu. Leta 1938 sem lahko stal v središču zahtev trenutka, — leta 1965 pa sem lahko sredi namišljenih dilem, kakršnih so se mnogi že davno osvobodili, drugi pa so se jih nanovo navzeli. O tem, kje bom leta 1980, je težko prerokovati. Za hip, v katerem živim in sem zanj soodgovoren, je najvažneje, kje stojim danes in kakšen je moj skromni prispevek, da bi se plodno znašli v resničnih dilemah časa.